

CSAPODY MIKLÓS

TÁVOLSÁGI SZONETTJÁRAT

Markó Béla: *Mindenki autóbusza*

Egy versemlék filológiája

■ Markó első magyarországi könyvének címadó szonettje a maga banális tárgyi valóságában nem az amerikai filmekből ismert hatalmas Greyhound-buszokat idézte, nem is a pesti „megbízható kék tevé” Ikaruszokat (Bertha Bulcsu). Az erdélyi versolvasó nem látott amerikai filmet, kék buszt is csak jó, ha kétévente. Saját hétköznapi valóságából a gázolajtól szagló, fekete füstöt eresztő *kursza* („helyi érdekű vagy különjáratú autóbusz”) képe jelent meg előtte, ezek az ormótlan, lomhán döcögő, sebességváltáskor recsegő hangot hallató pléhdobozok járták a kátyús erdélyi utakat. Az autóbusz-motívum mindazonáltal nem a tömegközlekedés jótékony emberi hasznának együgyű dicsérete Markó költészetében, nem is transzilván halálautóbusz, a szerencsétlenség vagy a (magyar) sors baljós jelképe, hanem a belső utazás lírai helyszíne. A zárt térben megőrzött belső szabadság és az utazás metaforája az otthonos tájban és történelemben, a befelé figyelő ember gondolataiban, aki önmagát hallgatja. Az autóbusz azért mindenkié, mert a kényelmetlen dobozban együtt döcögők belső utazása az odakint hiányzó szabadság lehetősége, és mert az autóbusz voltaképpen Erdély. A zárt tér az érzelmek, gondolatok és a szabadság világa ott, ahol „nincsen emlék, / és nincsen terv, csak sokszoros jelen / idő, mi múlhatatlan, mert felették // körös-körül az álmod, mint fűvet, / az állatok és most csak földüket / sötétség forrong [...] // végy ruhát, múltat, jövőt / magadra, mert felold, ami előbb / még nyúgnak tűnt, hát álmodj: védj magad!” (*Fölöttünk csillagképek*). A szabadság világa akár szabadversben, akár jambikus szonettben, mert a „tizennégy sor ketrece” is olyan, mint a busz, a vonatfülke, mint a kódexmásoló szerzetes cellája, a madárfészek vagy bármi, „ami zárt, ami körülhatárolt, ami különválasztható. Minden hely, ahol élni kell.” (*Rövid, korszerűtlen kiáltvány*) Az is, ahol „élünk kicsi dobozokban, bárki / megrázhat, megsemlélhet” (*Erdélyünkön cinke*), az is, ahol, „ha érted jönnek, álmod széttörök, / vagy nem is jönnek, ők is álmodoznak, / s szuszogva, nyögve rólad ábrándoznak” (*Ki vigyáz reád?*), és az is, ahol „úgy élsz, mintha élnél, úgy írod, / úgy tetoválod tele papírod, / mint rángó bőrt, ha él még, ami holt.” (*Itt úgy élsz*) A „korán érkezők s későn jövők / [...] egybefogják a széteső időt [...], // találkozik, mi volt, s mi lenni készül, / az ok és a cél majd egymásra lel” (*A remény szonettje*). Az ok a szabadság nyomasztó hiánya, a cél, a belső szabadság azonban elérhető.

A könyv 1989 augusztusában jelent meg a „fiatal írók” József Attila Körének Magvető gondozta narancssárga sorozatában. Ne idézzük most fel, mi minden történt abban az évben, az év végén Romániában, Magyarországon és másutt Kelet-Közép-Európában. A nyolcvanas években sehol sem a változás, az új kezdet derengése látszott, hanem a vég nyomasztó, hol elviselhetőbb, hol egyre sötétebb évei nyúltak reménytelenül hosszúra. Emlékezhetünk a romániai „forradalmat” megelőző évtized hétköznapijainak terrorlégtörésére, a magyar kisebbség megsemmisítésének elszánt kísérleteire; nemigen maradt más, mint hogy „együtt kárhoztattuk a múltat és terveztük a jövőt [...] egy határokon átnyúló nemzedéki egyetértés és szolidaritás eufóriájában [...]. Lázadók és reménykedők voltunk

mindannyian”.¹ A magyarországi olvasók, költők, kritikusok a hetvenes évek első felében Markó nevét nemigen ismerték. A Magvetőnél épp csak hallottak róla, mégsem a költő erdélyi volta, „a romániai helyzet” vezetett a könyv megjelenéséhez, hanem a minőség. Így lett Markó a JAK első erdélyi szerzője, a 43. füzet száz szonettje pedig már a nyolcadik könyve. Amíg ugyanis a fiatal magyarországi költők művei többnyire csak folyóiratokban, antológiákban jelenhettek meg, első könyvükről pedig épp csak álmodhattak, addig felvidéki, erdélyi, vajdasági pályatársaiknak már számos könyve látott napvilágot saját sorozataikban (1961-től a Forrásban a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál, majd a Kriterionnál, 1976-tól a Gemmában az újvidéki Fórumnál, 1981-től a Főnixben a pozsonyi Madáchnál) és sorozaton kívül. Magyarországi nemzedéktársaik helyzetéhez viszonyítva összehasonlíthatatlanul kedvezőbb közlési lehetőségeik, saját (ellenőrzött) „intézményrendszerük”, az irodalmi életben kivívott helyük irigylésre méltónak tetszett. Sikerük és elfogadottságuk tovább növelte az érdeklődést filozófiai, poétikai eredményeik iránt, melyek nemcsak az új magyarországi lírával való természetes rokonságukat mutatták, hanem miközben leginkább éppen ők (az erdélyiek) voltak szinte hermetikusan elzárva a magyar kultúra jelenétől és örökségétől, az irodalmi élet folyamataitól, magyarországi hatásuk is érzékelhető volt.

A hetvenes évek magyarországi „arctalan nemzedéke”² a közös korélményt, világképi kiindulást, költői nyelvet tekintve a nyolcvanas évekre már nagyjából egységesnek mutatta magát. Célját egyaránt megfogalmazta az irodalomban és a teóriában, mivel azonban saját útjait a politika eltorlaszolta, „A szabadságigény a művekbe költözött”.³ Az erdélyi új generáció önszemléletének, elméleti gondolkodásának és költészetének mélyreható filozófiai, etikai változásai ugyancsak a hetvenes évek derekától bontakoztak ki. A minőségi fordulat abban állt, hogy az elmélet kilépett a filozófiából, az erkölcsfilozófia megújulása pedig ösztönzően hatott az irodalomra, elősegítette a hagyomány átértelmezését, a kulturális önszemlélet és a gondolkodás átalakulását. Ethosz és elmélet ilyen összefonódása vezetett nyelvfilozófia, praxis, egyén és közösség szabadságának pátosztalan kritikai revíziójához. Ebből fakadt az erkölcsi minőségelv közösségi következményeinek új fogalmi rendszerben való értelmezése. A személyiség kilépett az énből, a felhalmozott tudás és műveltségélmény pedig mintegy visszafordult nyelvi-nemzeti közössége felé. Ehhez kínált támasztékot a hagyomány: a történelem mint elvont értelmezési tartomány, az elméleti gondolkodás tárgya, és mint tételes közösségi (irodalmi) példatár, lévén a mindent eldöntő kérdés szabadság (az autonóm személyiség) és diktatúra (a személytelen totalitarizmus) elkerülhetetlen összeütközése, az áthidalhatatlan ellentét áthidalása.⁴ Miközben a magyarországi „fiatal” irodalomban éppen a politikától való távolmaradás lett a politikum, a nyolcvanas évek új erdélyi költészete leszorító távlatlansággal, szorongással küszködött. A válságköltészet nyelvteremtésében csakhamar megjelent a szintézis igénye, aminek a neoavantgárd fellendülése és a klasszicizálódás lett a következménye. Ezt az utat járta be Markó is első, *A szavak városában* Forrás-könyvétől (1974) a *Sárgaréz évszak* (1977) és a *Lepkecsontváz* (1980) szabadversein át *Az örök halasztásig* (1982) és a *Talanításig* (1984). *Az örök halasztásban* megjelent három szonettjét az új pályaszakaszt nyitó fordulat, a *Friss hó a könyvön* ötven szonettje követte (1987).

Szavak és évszakok

■ Első verseit gimnazista koromban olvastam a hetvenes évek első felében, az *Igaz Szó*, az *Utunk* és a *Korunk* kapható volt Sopronban a Széchenyi téri újságársnál. A *Varázslataink*-antológiát és *A szavak városában* című első kötetét 1974 nyarán már Kolozsvárról hoztam magammal. Azon az őszön kerültem Szegedre, az egyetem és a diákélet kötött le, s bár az erdélyi irodalomnak figyelmes olvasója

voltam, ahhoz még keveset tudtam, hogy írjak is róla. Amikor a szándék és az ismeret mellé 1977 nyarán az *Életünk*től megérkezett a megrendelés is, a *Sárgaréz évszakot* is magammal vittem a mártélyi Tisza-holtág mellé, ahol a *Kincskereső* irodalmi gyermeklap ütötte fel Baka István és Simai Mihály vezette nyári táborát Géczy János, Zalán Tibor „vendég fellépőkkel”.⁵ Írtam tehát ezt nem „a csirkeház mellől”, hanem versek és csónakázások között Mártélyon, ahol a vízparti élő természetben a stilizált természetet, a gyermekkor-nosztalgia kiábrándult emlékvilágát olvastam. Úgy találtam, Markót nemzedéke műveltségelménye helyett ösztönössége és tudatos képszerkesztésre való képessége vezeti, a befelé szemlélődés melankolikus kedélye már-már Tóth Árpád hangulatait idézi, „az emlékekbe fogódzó kivetítődés Markó »lakott mondatainak« legfőbb kötőanyaga. Az ironiával vegyített elégikus magatartás, meditatív látásmód eszmény és valóság ütköztetésével jön létre”, eredményei hosszan exponált, gazdag asszociációsorok, máskor épp csak felvillantott miniatűrök. „A családottság álom-nosztalgiainak az elmúlt gyermekkor, az emlékvilág és a természet változásai az állandó tájai [...] meghatározóak a stilizált természet átköltött motívumaiból felépített bonyolult képsorok, amelyek néha ki is oltják egymást”. Az *Egyszerű vers* mégsem ezekkel rokon, inkább egy egész nemzedék életérzésének közösségi kifejezése. A *Sárgaréz évszak* elégikus hangulatai mellett a virágszimbolika elkomorodott, „A békés szemlélődés mögül az »ünnepi ígék« próbálgatása után egyre erősebben tör fel a kiábrándultság”. A pillanatképekre árnyékok vetülnek, a hangok, színek, rózsák és madarak mellett fontossá válik a téli táj, a hó, a sivárság.⁶

Egy évvel később talákoztunk Szegeden, amikor az *Igaz Szó* szerkesztőjeként 1978 tavaszán először járt Magyarországon. Attól kezdve annak ellenére folyamatosan küldte a verseket, hogy román állampolgár nem közölhette írásait külföldön (Magyarországon). „Itthon is megjelenik nagy ritkán egy-egy versem, de lassan odaátra szorulok-szorulunk. Egyelőre még csak szellemileg!”⁷ Erdélyi költőnek odaát „könyvet megjelentetni enyhén szólva törvénytelen volt. De akkor már kit érdekelt?! A szekuritátés dossziémban állandóan emlegetik, hogy közlök Magyarországon.”⁸ A versek kijuttatását várható hazai megjelenésükhöz igazította, de egyszerűbb volt átvágni a gordiuszi csomót: küldeményei több mint tíz éven át próba szerencse alapon néha postán, többnyire diplomáciai futárcsomagban érkeztek (a bukaresti követségre Markó és baráti „összekötői”, a kolozsvári konzulátusra, amíg 1988 nyarán Ceaușescu be nem záratta, magam vittem el őket). A mádárllátta borítékok tartalmát a szerző által megjelölt vagy általam választott folyóiratoknak továbbítottam, meg is jelentek, egy kivételre emlékszem, Lengyel Balázs *Újhold-Évkönyvére*. Egyik 1988. tavaszi levele szerint „könyvutánpótlásunk nincsen, még ha van is rá keret, a legfrissebb s legjobb dolgokból jól fogna egy-egy csomagocská. Cserében küldök: egy újabb szonettkoszorút [a *Szerelmes szonettkoszorút*]. Ne ijedj meg, abba fogom hagyni egyszer, valamikor.”¹⁰ Ez most szerelmes téma, talán nem olyan súlyos, mint a másik [a *Költők koszorúja*], de éppen annyit dolgoztam rajta. A májusi *Igaz Szó*ban meg fog jelenni, de gondolom, ez továbbra sem akadály az ottani közlésben. Arra kérek tehát, helyezd el valahol, de úgy, hogy ne hulljon ki a maradék hajam is, amire napvilágot lát. Számításba jöhet: az *Életünk*, ahol volt ugyan versem régről, de azok vagy megjelentek már, vagy feledésbe süllyedtek, és az *Alföld* [...] Kedvemre való lenne most – mivel »művés« a szonettkoszorú – az *Újhold Évkönyv* is, de nem tudhatom, hogy én kedvükre való lennék-e, senkit sem ismerek onnan. [...] nemcsak menedzserem, kritikusom is vagy: így olvasd a szonettkoszorút!”¹¹ Nemes Nagy Ágnes ritkán járt az írószövettségbe, férje, Lengyel Balázs gyakrabban, messziről tiszteltem őket, egyszer Szigligeten töltöttünk hosszabb időt együtt. Nemes Nagy az ötvenes években magyart és franciát tanított, de a természettudományokhoz is vonzódott, ismerte a növényakvarellista Csapody Verát, így történt, hogy a *Látkép gesztenyefával* rá is emlékező

ajánlása szerint 1986. június 22-én elballagtam hozzájuk a Királyhágó utcába. Örömmel fogadták Markó szonettjeit, nem tudom, miért nem jelent meg közülük egy sem az 1988-as *Újhold*-kötetben. Megesett, hogy verset nem küldtem, hanem visszakértem, mint a *Tiszatájtól* 1986 őszén a régi szerkesztők elbocsátásakor.¹² A literátus postamunka mellett a költő műveire is igyekeztem felhívni a figyelmet, előbb a fiatal erdélyi magyar lírát áttekintő tanulmányomban,¹³ később a *Friss hó...* ismertetésével.¹⁴

De vissza a nyolcvanas évekbe: a *Lepkecsontváz* (1980) szabadverseivel „félleg-meddig már én is elégedett vagyok, eltérően ez előzőektől, illetve elégedett voltam, mert most már múlik ez is, és lassacskán készülök egy újabb »önmegtagadásra«”.¹⁵ A két évvel későbbi *Az örök halasztás* után „még érzékletesebb Markó lírájának átalakulása, amely eddig a metaforikustól a metonimikus és szimbolikus pályaszakaszon át egy erőteljesen intellektuális tárgyias költészet felé vezet (*Talanítás*)”.¹⁶ Utóbbit és a *Szarka-telefon* gyermekverseit már Markóék hozták magukkal Sopronba, ahonnan 1984 nyarán együtt látogattunk Badacsonyörsre, mielőtt tőlünk Pozsonyba indultak. 1987 elején azt írta: „Elég jó mecénásnak bizonyultál (csak azért »elég jó«, nehogy elhidd magad), vagy inkább – urogryunk egyet térben és időben – menedzsernek, ugyanis az *Új Tükör*ben már viszont láttam szonettjeimet.¹⁷ Azt ugyan nem egészen értem, hogy [Szepesi] Attila miért a gyermekrovatba csúsztatta be őket, de annyi baj legyen. Hallom, az *Alföld*ben is jönnek a verseim, tehát minden rendben.¹⁸ Most viszont újabb öt szonettet küldök a nyakadra, szeresd őket, mintha te írtad volna őket (gyermeki – gyermeteg? lelkedhez jól is találna!), és légy szíves, add át az *ÉS* versrovatának (Alföldy Jenő?), s ha nekik nem kell – elég pofátlanság lenne! –, akkor az *Alföld*nek vagy az *Életünk*nek. S ha oda sem, akkor olvasd fel a pesti szüzeknek!”¹⁹ Újabb „önmegtagadásáról” azt írta, a *Friss hó a könyvön*, „50 szonettből álló kötetkém itt nyomdában van, csak éppen nincs papír, amire nyomtathatnák. Így élünk. Sőt, még ígyebbul. [...] Január óta hozzánk semmilyen magyarországi sajtótermék be nem jön, bár én a dzsinnek jóvoltából sok mindenhez hozzájutottam.²⁰ [...] nagyon-nagyon elzordultak a dolgok, kiút nem mutatkozik egyelőre, az értelmiségiek fejveszetteen latolgatják az áttelepülés esélyeit. Bár van jó is a rosszban: végre a hülye is látja, hogy az eddigi struccpolitika mit sem ér, én magamon nem a letargiát, hanem a dühöt tapasztalom. Egyfajta csodavárás is van a levegőben, s bár ebben számtalanszor megcsalattunk, még mindig jobb, mint testamentumot írni.”²¹

Megérkezik az autóbusz

■ Arra, hogy verseit könyvben is kiadja Magyarországon, 1986 telén Marosvásárhelyen próbáltam volna rávenni, ha szükség lett volna rábeszélésre. Magától értedően kínálkozott a JAK sorozata, de mi legyen a könyvben? 1987 tavaszára döntött: „mit szólnátok JAK-füzetként egy ókonzervatív szonettkötethez (90-100 szonett)? Ami már nagyon maradi, az tulajdonképpen avantgárd. Persze, sejtem, hogy vén vagyok már ehhez!”²² Nemsokára így írt: „Doktor úr! Ismét küldöm magának a [marosvásárhelyi kultúr]palotát. De az úttesten van egy ódon jármű [autóbusz] is, körülbelül annyira modern, mint én. Hát kellünk-e még valakinek, kérdem tőle szomorúan. Levél megy, ha megy! Szent Rókus gyógyító szavát megkaptuk, továbbra is igényeljük. Olyan az nekünk, mint a dopping. Várjuk magikot türelmesen.”²³ Szeptemberi sorai szerint „Teljes joggal sürgetsz, hogy küldjem a szonettkönyvet. Trehány, késlekedő alak vagyok, az üzleti életben (nem a kenyérért való sorállásra gondolok) felkopna az állam. Viszont: örülök a sürgetésnek, mert azt jelenti, hogy kell az anyag. Megvan. Készen van. Az az igazság, hogy egy szonettkoszorún [a *Költők koszorúján*] bütyköltem sokáig (most már nyakig vagyok a konzervatívizmusban), azzal akartam befejezni a kötetet. Nos, most már kivan a száz szonett, október folyamán legépelve, két példányban útnak indítom.”²⁴

A JAK tagsága 1987. október 25-én megválasztott a füzetek szerkesztőbizottságának élére „egy nehéz periódus vége felé, amikor a JAK és a Magvető Kiadó munkakapcsolata a lehető legrosszabb volt”.²⁵ Kardos György halála után az erőszakosságig energikus Jovánovics Miklóssal (végső soron továbbra is Aczél Györggyel) kellett megküzdenünk. A legfőbb nehézség továbbra is az volt, hogy megállapodásunk ellenére egy évben sohasem adtak ki 12 füzetet, a megjelenés kampányszerű volt, pedig „A tubus-módszer (adott pillanatban megnyomjuk) mindenkinek kínos”.²⁶ Az ígéretek ellenére maradt a tubus, sőt a „Jován” által garantált évi tizből is töröltek kettőt. A *Mindenki autóbúszája* nem volt közöttük; 1987. október végéig úgy tárgyaltam róla, mintha már rég nálam lenne, csak társaimmal tudattam: „Markó B. (kész, de még nincs itt)”.²⁷ Amikor megjött, pihenésként elvonultam vele, volt miből kikapcsolódni, nehéz évünk volt. 1986-ban még mindig az OSZK-ban vergődtem, megjelent Nagy Gáspár „rettenetes” Nagy Imre-verse, lefejezték a *Tiszatáj* szerkesztőségét, az írószövetség közgyűlésén összecaptak az írók a párttal. Az *Erdély története* után Ceaușescu őrjöngve becsmérelte a magyarok „uszító területi revíziós terveket dédelgető nacionalista politikáját”, Erdélyből letartóztatások, házkutatások, gyilkosságok hírei érkeztek, Aczél Géza többszöri sürgetésére őszre fejeztem be az új erdélyi magyar irodalom áttekintését.²⁸

1987. november elején napfényes őszi idő volt, a pihenésre jó alkalmat kínált a *Mindenki autóbúszájával* való munkát. Badacsonyörs és Ábrahámhegy között, a Kisörshelyi oldalában Mányoki Endre Trabantja fölkaptatott velem a Folly-fenyves melletti mélyúton. Fent a hegyen ötholdas szőlő közepén állt gimnáziumi magyartanárom, Szalai Dénes apósának háza villannyal, palackos gázzal, mellette borpince, Markóék is megfordultak már itt néhány éve. Ide vettem be magam majdnem két hétre. Jó volt odafőnt a *Még el nem illant évek szőlőhegyén*. A kéziratnal nem volt sok dolgom. Szokásom volt az eredeti kéziratokat magamnál tartani, így a kvatrinákat és a tercinákat, a többnyire 11-es szótagszámú, többnyire abba abba ccd ccd rímképletű mondatnyi verseket délelőttönként újragépeltem, délután a pálos kolostor romjai felé kószáltam. Volt, hogy feljebb, Salföld, Ábrahámhegy és a Bagolykő felé jártam a skarlátvörös szőlőket, az erdőket, máskor régi kőkeresztek mellett Balatonrendesig, délre Tomajig, el a Kőkapuig, este befűtöttem, és a szemcsés fekete-fehér tévé helyett Grendelt olvastam. Első nap a száz szonett elé illesztett *Rövid, korszerűtlen kilátvány* prózaverset gépeltem. A kézirat első fele a *Friss hó...* 49 versét foglalta magában, az *Égő évekből* pedig 28-at. A bűvös százaz számot ez a 77 vers adta ki a négy évszakos *Szonettkalendáriummal*, négy további verssel (*Egy lehetséges ars poetica*, *Erdőnkön átsétál a szél*, *Egy lehetséges ars poetica*, *Így érkezel?*) és a *Költők koszorúja* 15 költeményével. A koszorú 14 verse és a mesterszonett nagyon megragadott: az első „irodalomtörténeti arcképvers” (*Janus Pannonius*) utolsó sorával a második (*Balassi Bálint*) költemény első sorában találkoztam ismét, ennek zárósrát a harmadik (*Szenczi Molnár Albert*) első soraként láttam viszont, és így tovább, mígnem a 14. szonett (*Radnóti Miklós*) utolsó sorában az első, a Janus Pannonius-vers első sorára ismertem. A koszorú utolsó, 15. darabja a mesterszonett, a mű koronája, melynek 14 sora a megelőző 14 szonett kezdősora. A portréversekben egy-egy nagy költészet furfangosan kivont nemes párlatát ízeltem. Eszembe jutott, milyen szép, de hiábavaló fáradságos aprómunka volna életművek és „utóéletek” filológiai felderítése hat évszázad irodalmi hagyományából, de az esszenciánál fontosabbnak éreztem bennük a költő személyességét. Azt figyeltem, miként képesek megidézni a múltból a jelen tájékozódási pontjaként kínálkozó magyar klasszikusok: Janus Pannonius, Balassi, Szenczi Molnár, Zrínyi, Petróczy Kata Szidónia, Berzsenyi, Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda János, Ady, József Attila, Radnóti alakját, milyen eszközökkel jelennek meg mondhatni banalitásig közismert (?) hívószavaik a monológyszerű élőbeszédben, az időből mintegy kilépve.

Markó újabb üzenete Badacsonyörs után érkezett: „Nem tudom, merre kószálsz mostanában, de képeslapon azért küldözgesd a recepteket. Jól fognak. Legutóbb is örültem a november végi híreknek, nagyon kíváncsi vagyok! De mikor kell bevenni a gyógyszert?”²⁹ Ha receptet nem is, fent a hegyen megírtam a szokásos jelentést, amit 1988. január 4-én adtam le a Magvetőnek a nyomdakész kézirat kíséretében.³⁰ 1988 tavaszán Szabados György és Váczi Tamás esszéinek (*A zene kettős természetű fénye*), a *Mindenki autóbuszának* és Balázs Attila prózakötetének (*Ki tette a macskát a postaládába?*) kiadását terveztük, utóbbiak azonban átcsúsztak a következő évre, Markó könyve 1989 augusztusára. Közben „A te jó vidéki Béla bátyád mostanában kigyógyulni látszik sohasem volt grafomániájából, és múltóban van már humorérzéke is, ami viszont eddig nem hagyta cserben. Minálunk most rohan a világ, de mintha nem a legjobb irányba... Ülök itt az íróasztalomnál, nézem a mennyezeten velem szemben a hatalmas nedves foltot. Ázik a tetőnk. Adna az Isten már szurkot, akár a pokol ördögei által is. És óvna meg a mi mindennapi rémhírünktől. Amelyek bizony nem is rémhírek. Azt beszélük, az újszülötteknek már nem lehet magyar nevet adni, nem írják be az anyakönyvbe. És egy hisztérikus kézlegyintés elsöpörheti az iskoláinkat is. Zordabb idők zordabb kedvet, de tán elszántabb lelkeket hoznak magukkal! [...] jobb lenne, ha átvonatoznál hozzánk. Apropos: itteni felbukkanásodnak semmi hivatalos visszhangja nem volt, viszont azt hallottuk, hogy a határnál szemétkedtek veled. Mostanában a kincses város felől fúj a szél, lapokat is látunk, de nem annyit s nem épp azt, amit kellene. »Romániai magyar« konfliktusaink múltóban, nagy szorongató összeborulásban élünk, remélem, nem a védtelen juhokéban.”³¹ A *Mindenki autóbusza* pedig váratott magára, novattal jártam Erdélybe, ahol „csend van, rólad sem érdeklődtek Döbrögeiek [a Securitate]. Gondolj a mi jó vidéki friss levegőnkre arról a füstös Budapestről. Gondolj rám is, várom éteri, átszellemült és vaskosabb, gutenbergi híreidet.”³² Gutenberg lassan dolgozott, örvendtünk, hogy Markót nem késleltették tovább. Így múlt el fölöttünk a zaklatott 1988-as év. „Várunk! Hozz nekünk hírt, »hangok nagy tanárja« – írta Vörösmarty bátyánk, ha jól emlékszem. Légy jó – menedzser ezután is! Írj és jöjj! Jöjj és írj!”³³

A poétikai futárborítékok mellett képeslapok is jöttek Vásárhelyről, ahol „az idő lassabban múlik. Dunántúli (de nem labanc!) humorérzékedre nagy szükség lenne, fölvidítani hajdan furfangos, mostanában besavanyodott székely eszünket.”³⁴ Hacsak tudtam, Kolozsvárról továbbmentem Marosvásárhelyre („Jön Cs. M. hírekkel, nevekkel, / borral és betűvel is bőven”³⁵), ha nem, lapjaim akkor is „rendre elvánszorognak idáig, ami nekünk nagy öröm, mert hullámmzó kedélyünket fel-felvidítják híreid. Tavaly reménykedtünk, mostanában viszont mintha fásultabban néznénk magunk köré. El-eltöprengnek azon, hogy lassan egyfajta emigrációs lelkiállapotba kényszerülünk így is, hogy ki sem mozdulunk itthonról. Mint aki valamelyik csendes-óceáni szigetről figyel, hogy mi történik Budapesten. Nem jó, nagyon nem jó ez, mert autonóm személyiségek helyett tudathasadásos emberek ténferegnek körülöttünk. Nem magamról beszélek, persze, remélem, hogy nem magamról, de a méreg időnként rám is hat. [...] az iránytűk nagyon megzavarodtak mostanában, s ide-oda remegnek. (»Finom remegések: az erőm« – írta volt [Ady] Bandi bátyánk egy gyengébb pillanatában, mert erről nekem mindig a hasmenés jut eszembe, bocsánattal legyen mondva.) Lankadó munkakedvemből ítélve, egy darabig ülhetsz majd menedzseri babérjaidon, nem foglak zaklatni. Másfajta babérjaidat viszont nem ártana folyamatosan tovább gyarapítani. Min dolgozol mostanában? Erdélynek divatja van, hát akkor legalább az beszéljen Erdélyről, aki ért is hozzá...”³⁶ Öröm volt az ürömben, hogy 1989 májusában megjelent az *Égő évek*, az ismerős szabadversek mellett 38 újabb szonettel. „Mit mondtott neked [Nagy] Gazsi – kérdezte Tompa Gábor Markótól két hónappal később –, elkezdtek már nyomtatni a kötetedet? – Csak annyit tudott, hogy nemsokára meg-

jelenik – felelte Markó –, Csapody Miki azt írta, hogy júliusban fog megjelenni. Szerettem volna, ha addig az itteni kötetem [az *Égő évek*] is kijön. [...] arra vagyok kíváncsi, hogyan fognak »megízélni« itt!”³⁷

A *Mindenki autóbusha* végre 1989 augusztusában hagyta el a nyomdát. „Halom, megvan a könyv! Heuréka!”³⁸ Hamarosan fordult a világ: „Sejtem, hogy van dolgod bőven mostanában, de azért adjatok hírt néha magatokról, mert kellenek ide a fehérköpenyes szavak.”³⁹ 1989. december elején Temesvár még nagyon messze volt Marosvásárhelytől: „Kedves Doktor úr! Képeslap formájában eregetett gyógyszerei jól jönnek aritmiás szívünknek. Menedzseri munkájával is maradéktalanul elégedettek vagyunk. Szeretnénk már egy elvtársi kézfogással megköszönni, amit értünk tesz. De ehhez látnunk kellene a »szent jobbot«. Hát hozza ide!”⁴⁰ Teendőink hamarosan megszaporodtak, versírás és tanulmányok helyett beszédeket mondtunk. Új „szerep-fenomenológia” kora következett, évtizedek múltán pedig látjuk, hogyan lett Erdély „»mindenki autóbushából« lassan »mindenki biciklijévé«”.⁴¹

■ JEGYZETEK

1. Markó Béla: *Előljáró beszéd* (Csapody Miklós és az erdélyiek). In: Csapody Miklós: *A címeres halott*. Esszék, tanulmányok. EXIT Kiadó, Kvár, 2018. 6.
2. L. Zalán Tibor: *Arctalan nemzedék* (rövidített változat). *Életünk* 1979. 11. 957–968.
3. Géczy János: *A forma, mint életheletőség – esszé és példa* (Markó Béla *Friss hó a könyvön* című művéhez). Forrás 1989. 3. 6.
4. Csapody Miklós: *Értelem és remény*. Tíz év fiatal erdélyi magyar irodalma. Alföld 1987. 12. 69–71.
5. Csapody Miklós: *A mi szagláraink*. Irodalmi élet, politika és állambiztonság (1974–1989). Magyar Napló, Bp., 2019. 129. Róla Markó Béla: *Nacionalistákról és irredentákról*. Csapody Miklós különös emlékirata [2021]. In: Uő: *Zsarnokra várva*. Esszé, publicisztika 2017–2021. Pesti Kalligram, Uo. 2022. 483–491.
6. *Lakott mondatok közelében*. Markó Béla lírájáról. *Életünk* 1978. 4. 337–338.
7. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. ápr. 7. A kézírásos levelek, képes levelezőlapok a címzett birtokában.
8. Kőrössi P. József: *A magyar kártya*. Beszélgetés Markó Bélával. Kossuth Kiadó, Bp., 2013. 151.
9. L. Csapody Miklós: *Omágiu és a menekülő Dacia éve*. In: Kőrössi P. József: *Zsákutca két irányból*. Köszönjük neked, Kondukátor! Kossuth Kiadó, Bp., 2020. 222–223.
10. Nem ijedtem meg, ő pedig máig folytatja: a *Friss hó...*, az *Égő évek* és a *Mindenki autóbusha* után következett a *Kiütetés a számítógépből*, amely magában foglalta a *Szerelmes szonettkoszorú* és a *Költők koszorúja* kétszer 15 versét (mindkettő külön is megjelent), majd a *Balkáni fohász* 4, a *Hány életünk volt* 99, a *Tulajdonképpen minden* 114, a *Visszabontás* 108, újraközlésekkel őket követte a *Festékfoltok az éjszakán* 95, az *Előlnézet* 100 és az *Amit az ördög jóváhagy* 145 szonettje.
11. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1988. ápr. 19.
12. Csapody Miklós: *A mi szagláraink* i. m. 256.
13. „szivárványtalan lesz a birodalom”. A romániai fiatal magyar líráról. *Mozgó Világ* 1979. 3. 112–120. „Nemrég kaptam meg a *Mozgó Világot*, tanulmányodhoz őszintén gratulálok, nagyon örültem neki, alapos munka – a továbbiakban ez is forrásanyag.” *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Kézdivásárhely, 1979. máj.
14. Kortárs 1988. 6. 158–160.
15. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1980. máj. 28. A *Lepkecsontváz* ajánlása: „Csapody Miklósnak, az erdélyi »bevándorlónak« baráti szeretettel Markó Béla, Budapest, 1980. július.”
16. Csapody Miklós: *Értelem és remény* i. m. 79.
17. A *Szonettkalendáriumot*.
18. *Téli utazások*: Alföld 1987. 2., *Feljegyzés egy boldog körtefáról és Farsang* (uo. 1987. 11.).
19. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. febr. 2. Az öt vers: *Egy lehetséges ars poetica*, *Fabulánk vége*, *Lábjegyzet egy Petőfi-vershez*, *Szonett gyermekeimnek, akik félnek a sötétségtől*. *Élet és Irodalom* 1989. [I] nov. 17. A *Fiam szonettje* csak az Utunkban jelent meg (1987. ápr. 3.).
20. A dzsinnek: a bukaresti magyar nagykövetség munkatársai.

21. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. ápr. 7.
22. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. ápr. 7.
23. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1987. máj.
24. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1988. szept. A kézirat egy példányban jutott el hozzám.
25. *Csapody Miklós levele Odorics Ferenchez*. Bp., 1989. jan. 9.
26. *Feljegyzés az írószövetség „zöld tájékoztatója” számára*. Bp., 1987. okt. 25. Csapody Miklós.
27. *Csapody Miklós levele a JAK-füzetek szerkesztőbizottsága tagjaihoz*. Bp., 1987. okt. 28.
28. *Értelem és remény*. „Költői pályám hogyan alakul ott? Decembéri tanulmányod továbbra is népszerű!” *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1988. ápr. 8. Markó *Alföld*-példánya kézről kézre járt a baráti körben, 1988 januárjában Tompa Gábor olvasta, l. Markó Béla: *Egy irredenta hétköznapijai* (Lehallgatási jegyzőkönyvek, 1986. április – 1989. december). Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. 161.
29. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1987. dec. A „receptek”: madárnnyelven fogalmazott rövid híradások, jókívánságok. A novemberi hírek: a szonettkönyv 1989-re várható megjelenéséről.
30. Csapody Miklós: *Késői ünnep*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó, Bp., 2008. 97–100.
31. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1988. ápr. 19.
32. *Markó Béla és Tompa Gábor képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1988. okt. 2.
33. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1988. dec.
34. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. máj. 15.
35. *Delikát* (2012). In: Markó Béla: *Csatolmány*. Versek, 2011–2013. Bookart, Csíkszereda, 2013. 16.
36. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1989. jún. 5.
37. Markó Béla: *Egy irredenta hétköznapijai* 393.
38. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. szept.
39. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. dec.
40. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. dec.
41. A *Csatolmány* ajánlásából (2013. nov. 9.).

